

Devlet hizmetinde bulunan seçkin bir ailenin çocuğu olan Seyyid Fazlülhasan Hasret Mohânî ortaokulu Mohân'da, liseyi Fetihpûr'da okudu. Fetihpûr'daki mektepte Mevlânâ Seyyid Han Zâhirülisâm gibi değerli hoca ve âlimlerin öğrencisi olması gelişmesine büyük katkı sağladı. Bu yıllarda Abdülvehhâb adlı bir şeyhe intisap etti. Daha sonra devlet bursu kazanarak Aligarh'ta üniversite düzeyinde bir yüksek okul olan Mohammedan Anglo-Oriental College'a girdi. Buradaki öğrencilik yıllarından itibaren Kuzey Hindistan müslümanlarının siyasî ve kültürel hayatıyla yakından ilgilenmeye başladı. Öğrenci derneğinin en faal üyelerinden biri oldu. Faaliyetlerinden dolayı okulun İngiliz yöneticisi tarafından iki defa okuldan uzaklaştırıldı. 1903'te mezun olunca gazeteci olarak hayatını sürdürmeye karar verdi. Aynı yıl *Urdû-i Mu'allâ* adlı Urduca bir dergi çıkardı. Panislâmizmi savunan ve İngilizler'e karşı direnmeyi tavsiye eden yazıları müslüman gençlik üzerinde etkili oldu. Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasının Hindûlar'la iş birliği sayesinde gerçekleşebileceği konusunda müslümanları ikna etmeye çalışan Hasret Mohânî bu amaçla Hindistan Kongre Partisi'ni destekledi. *Urdû-i Mu'allâ*'nın Nisan 1908'de çıkan sayısında yayımlanan "Mısır'da İngiliz Eğitim Politikası" adlı imzasız bir makale dolayısıyla İngiliz yetkilileri tarafından tutuklandı. Halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle dergisi kapatıldı. 1909'da haptisten çıktıktan sonra *Urdû-i Mu'allâ*'yı tekrar yayımlamaya başladı. Dergide bir süre siyasî konulara temas etmedi. Ancak I. Dünya Savaşı öncesinde değişen dünya şartları onu yeniden müslümanların siyasî durumlarıyla ilgilenmeye yöneltti. Trablusgarp ve Balkan savaşları sırasında Osmanlılar'a yardım için Hint müslümanlarından topladığı paraları İstanbul'da Hilâliahmer Cemiyeti'ne gönderdi. 1916'da, Ubeydullah Sindî'nin önderlik ettiği İngiliz aleyhtarı muhalefetle ilişkisi olduğu gerekçesiyle tutuklanmasına halk sert tepki gösterdi. 1917'de şeyh Mevlânâ Abdülbârî tarafından kendisine Kâdiriyye ve Çiştiyye hilâfeti verildi.

Hasret Mohânî, Kasım 1919'da başlayan hilâfet toplantılarında önemli rol aldı ve Hindistan Hilâfet Hareketi'nin lider kadrosu içerisinde bulundu. 1921 yılında Ahmedâbâd'da toplanan Hindistan Müslümanları Birliği'nin başkanlığını yaptı. Hindistan'ın bağımsızlığını savunduğu için 1922'de tekrar tutuklandı ve iki yıl sonra serbest bırakıldı. 1925 yılında Komünist Parti'nin kongresinde başkanlık yapması, bu arada hem müslüman hem de komünist olduğunu söylemesi itibarını büyük ölçüde zedelemesine rağmen *Urdû-i Mu'allâ* dergisini yayımlamaya ve Hindistan Müslümanları Birliği içinde siyasî faaliyette bulunmaya devam etti. 1932'de hacca gitti. Kahire'de düzenlenen Filistin Kongresi'ne (1938) Hindistan müslümanlarının temsilcisi olarak katıldıktan sonra iki yıl süren bir Avrupa seyahatine çıktı. Ülkesine dönünce Hindistan Müslümanları Birliği'nin bağımsız Pakistan devleti kurma isteğine karşı tavır aldı. 1942 yılından itibaren bir Hindistan konfederasyonu kurma planını gerçekleştirmeye çalıştıysa da sonuç alamadı. 1946'da Hindistan Müslümanları Birliği'nin adayı olarak Birleşik Eyaletler Yasama Konseyi ve Hindistan Kurucu Meclisi'ne üye seçildi. Pakistan devleti kurulduktan sonra Kanpûr'da yaşamayı tercih etti. 13 Mayıs 1951'de Leknev'de öldü.

Eserleri. 1. *Külliyât*. Urdu edebiyatının önemli gazel şairlerinden olan Hasret Mohânî'nin çeşitli tarihlerde yayımlanmış on adet divanının Mevlânâ Cemâl Miân Ferengî tarafından yapılan toplu basımıdır (2. bs., Lahore 1959). 2. *Şerh-i Divân-ı Gâlib* (Karaçi 1965). XIX. yüzyıl Urdu şairlerinden Gâlib Mirza Esedullah'ın divanının şerhidir. 3. *Nikât-ı Sühân* (Haydarâbâd, ts.). Urdu şiiri hakkında bir incelemedir. 4. *İntihâb-ı Urdû-i Mu'allâ* (Aligarh, ts.). *Urdû-i Mu'allâ* dergisinde 1903-1908 yılları arasında çıkan yazılarından derlediği bir eserdir. Hasret Mohânî'nin bazı şiirlerini Rahim Ali İngilizce tercümeleriyle birlikte yayımlamıştır (Kanpûr 1922).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkavî Desnevî, *Hasret Ki Siyâst Zindegi*, Desna 1959; A. C. Niemeijer, *The Khilafat Movement in India 1919-1924*, The Hague 1972, s. 83, 85, 129, 137, 140; A. Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent*, Leiden 1980, s. 217; Muhammed Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Bombay 1984, s. 502; Khalid Hasan Qâdiri, *Hasrat Mohani*, Delhi 1985; Mahmûd Birilvî, *Muhtaşar Târîh-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1985, s. 208-211; Ferzâne Seyyid, *Nukûş-i Hasret*, Lahor 1986, s. 159-166; G. Allana, *Eminent Muslim Freedom Fighters*, Delhi 1986, s. 215-225; T. L. Sharma, *Hindu-Muslim Relations in All-India Politics 1913-1925*, Delhi 1987, s. 71, 73, 124, 126, 141; Md. Muzaffar Imam, *The Role of Muslims in the National Movement*, Delhi 1987, s. 130, 146, 181, 183, 190; T. L. Sharma, *Hindu-Muslim Relations in All-India Politics 1913-1925*, Delhi 1987, s. 71, 73, 124, 126, 141, 143; *Indian Muslims in Freedom Struggle* (ed. P. N. Chopra), New Delhi 1988, s. 107; İbâdet Birilvî, "Hasret Mohânî", *UDMI*, VIII, 203-205; F. C. R. Robinson, "Hasrat Mohani", *EP Suppl.* (İng.), s. 360-361.

RIZA KURTULUŞ

HASSA

(حَاصَة)

Hükümdara

ve hükümdar sarayına ait kurumlar, hizmetler ve görevliler için kullanılan bir tabir.

Arapça bir kelime olan *hâssa*, bir şeye veya kimseye aidiyet bildiren *hâssın* münnesridir. Karakoyunlu ve Akkoyunlular'da hükümdarın maiyet askerlerine *hassa* nökerleri denirdi. İran Moğolları'nda da (İlhanlılar) maiyet askeri ve devlet hazinesi için kullanılan bu tabire, Osmanlı resmî terminolojisinde padişaha ve saraya aidiyetin bir ifadesi şeklinde yaygın olarak rastlanır.

Saraya ait atların barındığı yer olan İstabl-ı Âmire'ye bazan Has Ahur denildiği gibi saray hayvanları için gerekli otun temin edildiği çayırılar *hassa* çayırı, İstabl-ı Âmire yularcalarına *efsâr-dûzân-ı hassa*, bunların şâkirdlerine *pâlân-dûzân-ı hassa*, *hassa* iplikçilerine *tıl-bâfân-ı hassa*, keçe işleriyle uğraşanlara *keçeciyan-ı hassa*, dericilere *debbâğân-ı hassa* ve serrâcîn-i *hassa* denirdi. Elçilik heyetlerine verilen ziyafetler sofrası *hâs* şeklinde ifade edildiği gibi, saraydaki Enderun koğuşlarının en itibarlı olan Has Oda belgelerinde ve kaynaklarda genellikle *hâne-i hassa*, padişahların şikâr halkından olan zümreler *hassa* doğancıları, *hassa* çakırcıları ve *hassa* şahincileri, padişahların şahsî gelir ve giderlerine ait işlerle ilgili kurum *Hazine-i Hâssa*, sarayla ilgili alım satım işleriyle meşgul memur *hassa* harç emini, devlete ait gemiler *hassa* kadirgarları, bu

Hasret
Mohânî

gemilerde çalışan kaptanlar hassa reisleri, saray hekimleri hassa tabipleri, saray mimarları hassa mimarları, sarayda görev yapan müezzinler hassa müezzinleri, hükümdarın muhafız askerleri Hassa Ordusu, saray içindeki bahçeler hassa bahçe ve buralarda çalışanlar hassa bostancıları, Dârüssaâde ağısı ile Harem Daîresi mensuplarından olmayan saray halkının yemeklerinin pişirildiği mutfak ise hassa hârici matbahı adıyla anılırdı.

Bunlardan başka saray mensuplarının çamaşırlarını yıkayanlara câmeşûyân-ı hâssa, tatlı imaliyle uğraşanlara helvacıyân-ı hâssa, saray ekmekçilerine habbâzîn-i hâssa, kiler hizmetlilerine kilârcıyân-ı hâssa, hil'at ve elbise dikicilerine hayyâtîn-i hâssa, saray esnafı ve sanatkarlarına ehl-i hîref-i hâssa, sîm sakalar ocağı mensuplarına sîm sakayân-ı hâssa denirdi. Ayrıca yine bu kelimeyle ifade edilen hassa şâtırları, hassa dellâlları, hassa rahtvan ağaları, hassa solakları, hassa voynuqları, hassa kul, hassa câriye gibi görevlilerle hassa ambarı, hassa çeltik, hassa çiftlik, hassa karye, hassa koru gibi tabirler de vardı.

BİBLİYOGRAFYA :

Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 363; II, 435, 453, 472, 595; *Eyyûbî Efendi Kânunnâmesi* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994, s. 38; Deftardar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 206, 207; a.mlf., *Kapukulu Ocakları*, I, 81, 114, 116, 117, 121, 126, 131, 132, 137, 530, 548; II, 24, 37, 117, 141, 157; a.mlf., *Medhal*, s. 188, 240; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, tür.yer.; Barkan, *Kanunlar*, tür.yer.; Spuler, *İran Moğolları*, s. 356; Rycaut, tür.yer.; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi*, Ankara 1979, s. 84, 117, 276, 287, 309-310; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 143-144; Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *TD*, sy. 33 (1982), s. 42, 47, 48; a.mlf., "Hassa Ordusunun Temeli; Muallim Bostaniyân-ı Hassa Ocağı, Kuruluşu ve Teşkilâtı", a.e., sy. 34 (1984), s. 347 vd.; Pakalın, I, 750-752, 758-763; Cengiz Orhonlu, "Khâşş", *EP* (Fr.), IV, 1127.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

HASSÂF (الخصاف)

Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr)
b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî
(ö. 261/875)

Hanefî âlimi, müctehid.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Seksen yaşlarında vefat ettiğine dair rivayetten hareketle 181 (797) yılı dolaylarında doğduğu söylenebilir.

Ayakkabıcılık yaparak geçimini sağladığından "Hassâf" lakabıyla anılmıştır. Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Hasan b. Ziyâd el-Lü'lû'nin talebesi olan babası Ömer b. Müheyr'den fıkıh okudu. Ebû Âsım en-Nebîl, Müsedded b. Müserhed, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Vâkıdî, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Ali b. Medînî, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Vehb b. Cerîr ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi âlimlerden hadis rivayet etti. Halîfe Mu'tez-Billâh zamanında (866-869) bir süre kadılık yapan Hassâf, Mühtedî-Billâh'ın da (869-870) iltifatına mazhar oldu ve onun adına haraca dair bir eser kaleme aldı. Ancak halifenin vefatı üzerine Hassâf'ın evi yağmlandı ve bu eserle birlikte hac menâsiki-ne dair bir başka kitabı da diğerleri arasında yok edildi. Bundan sonra inzivaya çekilip ilimle meşgul olan Hassâf Bağdat'ta vefat etti.

Müteahhirîn Hanefî âlimlerinin önde gelenlerinden ve kendi zamanında Irak fıkıh ekolünün (ehl-i re'y) güçlü temsilcilerinden biri olan Hassâf, Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerini değerlendirek bunlar arasında tercih yaptığı gibi hükmü hakkında bu imamlardan rivayet bulunmayan konularda da icthad ederdi. Bu sebeple Şemsüleimme el-Halvânî kendisinden büyük bir âlim diye söz etmiş, Kemalpaşazâde yaptığı fukaha tasnifinde onu meselede müctehidlerden saymıştır. Hassâf, mezhep fıkıhına dair genel kitaplar yerine fıkıhın belli konularıyla ilgili eserler kaleme almış, kendi sahalarında ilk eserler arasında yer alan bu çalışmalarla Hanefî literatürünün oluşmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Eserleri. 1. *Edebü'l-kâdî**. Hanefî mezhebinde muhakeme usulüne dair günümüze ulaştığı bilinen ilk eserdir. Hakkında ondan fazla şerh yazılmış olup (*Keşfü'z-zunûn*, I, 46-47; Sezgin, I, 437-438) bunlardan özellikle Cessâs (nşr. Ferhât Ziyâde, Kahire 1979; nşr. Es'ad Trabzûnî el-Hüseynî, Kahire 1400/1980) ve Sadrüşşehîd'in (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân, I-IV, Bağdat 1397-1398/1977-1978; nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî ve Ebû Bekir Muhammed el-Hâşimî, Beyrut 1414/1994) şerhleri önemlidir. Abdülvehhab Öztürk Hassâf ve bu eseri üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır (bk. bibl.). 2. *Ahkâmü'l-vakf* (*Ahkâmü'l-evkâf*) (Kahire 1322). Çağdaşı Hilâl er-Re'y'in aynı adı taşıyan eseriyle birlikte sahasının klasik-

leşmiş kitapları arasında yer alır. Hanefî âlimlerinden Nâsîhî, Cemâleddin el-Konevî ve Burhâneddin et-Trablusî bu iki eseri cem' ve ihtisar etmişlerdir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 21, 80; Sezgin, I, 435-437). Trablusî, Hassâf'ın eserini ihtisar edip Hilâl'in eserinden ilâveler yapmak suretiyle *el-İs'âf fî ahkâmi'l-evkâf* adlı kitabını kaleme almıştır (Bulak 1292; Kahire 1320). 3. *Kitâbü'l-Hiyel* (Kahire 1316; nşr. J. Schacht, Hannover 1923). Bazı yasak fiillerin şekil bakımından hukuka uygun olan muameleler vasıta kılınarak işlenmesini konu alır. 4. *Kitâbü'n-Nafa-kât*. Sadrüşşehîd'in şerhiyle birlikte basılmıştır (Haydarâbâd 1349; nşr. Ruhi Özcan, bk. bibl.; nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut 1404/1984). 5. *Kitâbü'r-Rı-dâ'*. Süt kardeşliğiyle ilgili hükümlere dairdir. Bilinen tek yazma nüshası Murad Molla Kütüphanesi'nde bulunan eser (nr. 731/4, vr. 94^b-120^a), bu nüshası esas alınarak Sadettin Kalpakçı tarafından neşre hazırlanmıştır (bk. bibl.).

Hassâf'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *eş-Şürûtü'l-kebir*, *eş-Şürûtü's-sağir*, *el-Mehâdir ve's-sicillât*, *Kitâbü'l-İkâle*, *Kitâbü'l-Harâc*, *el-Menâsik*, *Kitâbü'l-Âşir ve ahkâmühû*, *Kitâbü Zeri'l-Ka'be ve'l-mes-cid ve'l-kabr*, *Kitâbü'l-Veşâyâ*, *Kitâbü İkrârî'l-verese ba'zuhum li-ba'z*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 259; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbarü Ebî Hanîfe ve aşâbih*, Haydarâbâd 1394/1974, s. 158; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIII, 123-124; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 261-280*, s. 87-88; Safe-dî, *el-Vâfi*, VII, 266-267; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, I, 230-232; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-te-râcim*, s. 7; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 276-277; Temimî, *et-Tağakâtü's-seniyye*, I, 418-419; *Keşfü'z-zunûn*, I, 21, 46-47, 80, 695, 1046, 1395, 1400; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 7, 29-30; a.mlf., *en-Nâfi'u'l-kebir* (Şeybânî, *el-Câmi'u's-sağir* içinde), Beyrut 1406/1986, s. 8, 10; Serkis, *Mu'cem*, I, 824; Sezgin, *GAS*, I, 435-438; M. Zâhid el-Kevserî, *Hüsnü't-tekdâfi fî şireti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî*, Humus 1388/1968, s. 103, 109; Sadeddin Kalpakçı, *Hassâf: Hayatı, Eserleri ve er-Ridâ Adlı Eserinin Tahkiki* (mezuniyet tezi, 1976, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi); Ruhi Özcan, "Husâmu Şehîd'in Şerhiyle İmam el-Hassâf'ın En-nafakât Kitabı", *İslâmî İlimler Fakültesi, Prof. Dr. M. Tayyib Okic Armağanı*, Ankara 1978, s. 171-224; Abdülvehhab Öztürk, *İslâm Hukukunda el-Hassâf'ın Yeri ve Edebü'l-Kâdî Adlı Eseri* (doktora tezi, 1982, AÜ İlahiyat Fakültesi); Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 28-29.

ABDÜLVEHAB ÖZTÜRK